

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 342.814:351.858:008 "1960/1970"

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-33-113-117>**Юрій Телячий**

Директор департаменту контролю у сфері вищої, фахової передвищої освіти і освіти дорослих

Державної служби якості освіти України

доктор історичних наук, професор (Україна)

yute70@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0565-2211>**Кіндрачук Н. М. Простір українського національного «Я»: 60-ті – 70-ті рр. ХХ ст.: монографія. – Івано-Франківськ: НАІР, 2020. – 502 с.**

Анотація. Метою статті є аналіз монографії Надії Мирославівни Кіндрачук, яка присвячена аналізу соціально-культурних процесів в українському етнічному середовищі УРСР протягом 60-х – 70-х рр. ХХ ст. У роботі досліджено трансформацію соціально-культурного обличчя титульної нації; виявлено демографічні зміни в українському етносі на загальноукраїнському і регіональному рівнях; з'ясовано значення руху шістдесятників в розширенні етнокультурних меж українців; висвітлено боротьбу української інтелігенції за збереження українського мовного простору та національно-духовної складової; проаналізовано національну самовизначеність українських митців в культурно-мистецькій творчості, показано еволюцію державницьких, національних поглядів українців щодо підтримки ідеї незалежності України; розкрито роль української діаспори в змаганнях за окремішність української нації та незалежність і соборність Української держави.

Ключові слова: українське етнічне середовище, соціально-культурні процеси, національне виокремлення, національна ідентичність, національна культура, українська діаспора.

Монографічне дослідження Надії Мирославівни Кіндрачук «Простір українського національного «Я»: 60-ті – 70-ті рр. ХХ ст.» присвячене актуальній і мало дослідженій у вітчизняній історіографії проблемі національної самоідентифікації українського суспільства радянської доби в умовах наступу комуністичного режиму на національно-культурні, політичні та громадянські права, часів брежнєвського «застою», відкату від політики «відлиги», відновлення репресивно-каральних заходів, насамперед щодо творчої, національно-патріотично налаштованої інтелігенції, а також масової політики «російщення» українців у сферах освіти, науки й культури. У сучасних умовах розбудови державотворчого процесу в Україні вищезазначене питання особливо потребує ґрунтовного наукового вивчення. Тож ця монографія є однією з праць, які покликані заповнити означену прогалину.

У ході дослідження авторка використала широке коло праць українських та зарубіжних авторів. Здійснений нею аналіз наявних доробків дав підстави зробити висновок про відсутність спеціальної наукової праці в форматі монографії, у якій би всесторонньо простежувалися соціально-культурні процеси в середовищі титульної нації УРСР протягом 1960-х – 1970-х рр.

Джерельна база запропонованого наукового проєкту охоплює джерела, різноманітні за видами та походженням: законодавчі акти, опубліковані у збірниках документів матеріали щодо реалізації інтернаціональної політики КПРС – КПУ, публікації радянської преси, спогади, епістолярна спадщина, дані офіційної статистики, зокрема, Всесоюзних переписів населення 1959, 1970, 1979 рр. Значний масив використаних у монографії джерел складається і з робіт партійних та державних діячів, співробітників апарату агітації та пропаганди ЦК КПРС – ЦК КПУ, комсомолу, профспілок тощо. У вищезазначених документах віддзеркалюється тогочасний офіційний погляд на проблему національно-культурного руху в УРСР.

Дослідницею введено до наукового обігу документи національного архівного фонду, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, Державних архівах ряду областей: Дніпропетровської, Івано-Франківської, Львівської, Одеської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, Чернівецької. Це дало можливість зробити авторські висновки про досить високий рівень джерельної репрезентативності, обґрунтованості висловлених наукових положень, узагальнень та рекомендацій.

У монографії характеризуються такі ключові поняття як «титульна нація» та «корінний народ» в УРСР, що ототожнюються нею (авторкою. – Ю. Т.) передусім з українцями, які

.....
консолідувалися спільною мовою, вірою, духовністю, національними традиціями, звичаями, багатоміною культурою, етнічним походженням та споконвічним проживанням на території України, офіційне найменування котрої визначилося їх національністю.

Що ж таке простір, сутність українського національного «Я»? Н. М. Кіндрачук наголошує, що в радянський період українців можна було віднести до титульної нації УРСР тільки за формальною ознакою – національністю більшості населення та назвою маріонеткової квазидержави – УРСР. Титульна нація радянської України, на думку авторки, не мала повноцінного українського змістовного наповнення. Фактично в українському національному просторі «лежало російськомовне і російськокультурне начало». Дослідниця підкреслює, що компартійною правлячою верхівкою робилося все, щоб українці не увійшли в свій законний статус державотворюючої титульної нації.

Н. М. Кіндрачук наголошує, що всупереч усьому чисельність українців сповільнено, але все ж зростала як в кількісному, так і в якісному відношеннях. Попри нівеляційну національну політику радянської влади український етнос зберігав своє національне обличчя, державницький соціально-культурний потенціал (чого лише варті фундаментальні, багатомітні, довгострокові проекти, такі як багатомітна «Історія міст і сіл Української РСР», «Національний музей народної архітектури та побуту України», «Національний заповідник «Хортиця». – Сучасні назви. – Ю. Т. та ін.). На думку авторки, усвідомлення самоідентичності українського народу крізь призму національно-культурного піднесення було тією основою, на якій ґрунтувалося прагнення українців як на материковій Україні, так і поза її межами, мати свою власну, ні від кого незалежну, соборну, демократичну державу. Саме через культуру українці сприяли пробудженню та піднесенню українського національного «Я».

Обрані для вивчення 60-ті – 70-і рр. ХХ ст. представляють особливий інтерес для науковців і широкої громадськості головним чином тому, що саме на завершальному етапі радянської індустріальної модернізації гасла інтернаціоналізму вступили в протиріччя із стрімким зростанням національної свідомості українців в УРСР. Прагнення компартійної еліти до побудови безнаціонального суспільства не знайшло підтримки в українському етнічному середовищі. Нівелювання національних інтересів в Українській УРСР, на думку дослідниці, належало до числа основних дестабілізуючих факторів в історії радянської держави, які в кінцевому результаті й призвели до зникнення з політичної карти світу СРСР.

Наукова новизна монографії Н. М. Кіндрачук полягає в тому, що з урахуванням нововиявлених джерел і різноманітних матеріалів (виходячи з авторської концепції) всебічно досліджується вплив різноманітних соціально-економічних і політичних чинників, що спричинили демографічні втрати українського етносу на загальноукраїнському і регіональному рівнях у 1960-х – 1970-х рр.; здійснено висвітлення релігійного життя українців та показано їх прагнення до збереження власної національно-духовної ідентичності; виявлено чинники, що звужували застосування української мови та гальмували її розвиток, прискорювали процес русифікації і денационалізації українців; документально підтверджено функціонування радянських мас-медіа як важливого механізму боротьби КПРС – КПУ з проявами самостійницьких (читай – національних. – Ю. Т.) прагнень українців; показано заборону національної самобутності українців в історичній науці УРСР. У монографічному дослідженні суттєво доповнені й поглиблені питання, що висвітлюють роль і значення руху шістдесятників у збереженні та розширенні етнокультурного простору титульної нації УРСР, простежують основні тенденції, специфіку й форми націотворчих процесів у середовищі українських митців, характеризують національно-патріотичні аспекти культурно-мистецької спадщини української творчої інтелігенції, з'ясовують її роль у збереженні національної самобутності українців.

На основі архівних і опублікованих документів, значна частина яких вперше вводиться до наукового обігу, вітчизняної та наукової літератури, Н. М. Кіндрачук дещо емоційно, як на думку рецензента, демонструє об'єднувальну силу української національної ідеї в загальнонаціональному масштабі, показує активізацію державницьких, національних поглядів українців у напрямку підтримки ідеї незалежності України, висвітлює роль української діаспори в змаганнях за окремішність української нації та Української держави.

У монографії йдеться, що протягом 60-х – 70-х рр. ХХ ст. кількісне переважання українців в УРСР носило домінуючий характер. До того ж Н. М. Кіндрачук зазначає, що багатонаціональне суспільство УРСР, основу якого складали українці, унаслідок внутрішньо-республіканських міграційних процесів, штучно спланованих національною політикою радянської правлячої верхівки, поступово перетворювалося на «двонаціональне», де українська більшість співіснувала поряд російською «меншістю», що безупинно зростала. Аналізуючи переписи населення УРСР у 1959 р., 1970 р. та 1979 р., авторка монографії доводить, що порівнюючи з іншими націями, росіяни виступили вагомим фактором асиміляції та російщення корінного населення України, штучного формування її національно-етнічного складу.

У дослідженні наголошується, що релігія та інститут національної церкви виступали духовно-ідеологічним об'єднувальним фактором для української нації, слугували засобом національного самовираження та традиційно відігравали важливу роль у культурному, соціально-політичному, духовному житті українського етнічного середовища. Аналізуючи різноманітні за джерелами походження документи й матеріали, Н. М. Кіндрачук стверджує, що правляча комуністична верхівка вела наполегливу боротьбу за вплив на свідомість українців і поступатися у цьому церкві вона не збиралася. На початку 1960-х рр. радянська влада проголосила курс на «побудову комуністичного атеїстичного суспільства», в якому не передбачалося місця релігії та відновила призупинену в період Другої світової війни руйнацію безцінних українських храмів із столітньою історією.

Авторка доводить, що попри політику всеохоплювального атеїзму в радянській тоталітарній державі так і не вдалося викоринити споконвічні національні звичаї та традиції з українського етнічного середовища періоду 1960-х – 1970-х рр. Дослідниця дійшла висновку про те, що релігійність українців виявилась сильнішою чиненого на неї тиску. Християнські цінності продовжували залишатися основою духовного життя абсолютної більшості українців.

Н. М. Кіндрачук наголошує, що універсальним інструментом тогочасного об'єднання української нації в єдиний життєтворчий організм залишалася українська мова. Проте масштаби російщення, які посилювалися в 1970-х рр., носили руйнівний характер для українського етнічного середовища. Зважаючи на уявні переваги «інтернаціонального» над «національним», партійно-державні ідеологічні структури Української УРСР офіційною мовною політикою значно принижували соціальну роль національної школи корінного, найчисельнішого населення республіки – українців. Дослідниця встановила, що така невтішна ситуація в національно-мовній політиці початку 1960-х рр. викликала протест серед значної групи свідомих українців та сприяла появі руху на захист рідної мови.

У монографії показано, що основний зміст офіційної культури в УРСР 60-х – 70-х рр. ХХ ст. носив відверто агітаційну та ідеологічну спрямованість. Також авторка аргументує, що період початку 60-х рр. ХХ ст. характеризувався коротким сплеском культурно-мистецького життя українців. Хрущовська «відлига», на думку Н. М. Кіндрачук, стала нетривалим періодом послаблення впливу комуністичної ідеології та виходу на поверхню тих українських національних сил, які ще не були остаточно зламані в попередній період. Дух вільнодумства, морально-естетичні новації, турбота про відновлення національно-духовних цінностей українського народу наповнили діяльність шістдесятників, представників інших національно-визвольних рухів, спілок, товариств та ін.

Дослідниця з'ясувала, що в окреслений період відбулися спроби відродження національного обличчя української культури, підняття з глибин народної, фольклорної, пісенної творчості українських митців, відродження взаємозв'язку національного і духовного. Проте, як зазначає Н. М. Кіндрачук, реальної свободи культурно-духовної творчості українці так і не отримали. У роботі зазначено, що в наступні 1970-ті рр. офіційна культура УРСР пішла шляхом ще більшої уніфікації, русифікації та відриву від українських національних традицій.

На основі широкого кола архівних джерел авторка дійшла до висновку про те, що нівелюючи поняття нації, народності, національних особливостей і традицій, радянська влада під гаслами «розквіту та зближення націй в СРСР» переслідувала мету сформувати з українця людину «нового типу», яка б мала пригнічену ініціативу, подавлену волю, неспроможність приймати самостійні рішення. Унаслідок у галузі української культури було запроваджено тотальне панування ідеології КПРС – КПУ, що спрямовувалася на глобальні зміни в світогляді й духовному житті українського етнічного середовища. Дослідниця доводить, що радянська тоталітарна держава ставила перед собою чітку мету – послабити національну свідомість українців для забезпечення максимального поширення інтернаціоналізму в усіх сферах соціально-культурного життя.

У монографії встановлено, що різноманітні обмеження прав і свобод людини за національними ознаками протягом 60-х – 70-х рр. ХХ ст. призвели до появи нонконформізму як соціокультурного явища в Україні, а це породило суспільні трансформації, духовний злам, руйнування багатьох усталених стереотипів, насаджених ідеологією КПРС – КПУ. Н. М. Кіндрачук звертає увагу на те, що короткочасної хрущовської «відлиги» було достатньо, (? – Ю. Т.) щоб на світ з'явилося покоління, яке очолило духовне відродження української нації, стало на сторожі відновлення національної культури, захисту рідної мови, популяризації здобутків літератури та мистецтва, української історії. Авторка стверджує, що представники нової генерації української інтелігенції не дозволили розірвати, при всіх намаганнях радянської влади, взаємозв'язок багатьох українських поколінь. У професійних руках відомих українських митців культура ставала важливою зброєю в боротьбі за збереження історичної самобутності українського народу, відродження української національної ідеї та якісних змін у соціально-культурній системі.

Надія Кіндрачук робить висновок про те, що звернення української творчої еліти до теми національної культури та ігнорування нею в своїй творчості основ радянської культури свідчило про наявність і зростання в українському етнічному середовищі 60-х – 70-х рр. ХХ ст. національно-культурної опозиції до радянської компартійної верхівки. Виконане дослідження дозволяє стверджувати, що національні суперечності в УРСР належали до числа основних дестабілізуючих факторів в історії радянської України.

Надія Кіндрачук висловлює аргументи, що невід'ємною складовою української етнічної цілісності виступала українська діаспора, котра демонструвала світові сутність, простір українського національного «Я». Створені емігрантами в місцях їхнього проживання численні громадські та культурно-освітні установи стояли на сторожі українських національних інтересів, вели плідну співпрацю з українцями на материковій Батьківщині. У дослідженні документально підтверджено, що основне завдання української діаспори полягало в збереженні етнічної ідентичності та культурної самобутності української нації, консолідації розкиданих еміграційних сил задля єдиної мети – підготовки політичного, професійного підґрунтя для відновлення самостійної, соборної Української держави.

Авторка монографії вдало застосувала антропологічний метод у дослідженні. У роботі багато прізвищ, імен героїв і антигероїв історико-культурного процесу.

Водночас, на нашу думку, у роботі повніше треба було б розглянути питання про роль і місце вчених природничих й технічних наук, представників «східної» діаспори у збереженні української культури й національної свідомості.

Загалом рецензованій праці характерна цілісність й логічність структурної побудови, органічний взаємозв'язок розділів як пріоритетних напрямків досліджуваної проблеми, що дало змогу авторці проаналізувати залучений нею до розгляду фактичний і теоретичний матеріал у історико-хронологічній та проблемній послідовності. У висновках належним чином узагальнено результати дослідження.

Вищезазначене дає підстави констатувати, що монографія Н. М. Кіндрачук «Простір українського національного «Я»: 60-ті – 70-ті рр. ХХ ст.» носить суспільну актуальність і містить наукову новизну, відповідає важливим завданням сучасної історичної науки та суттєво збагачує напрацювання вітчизняної історіографії. Праця становить цікавість і заінтересованість для науковців (істориків, культурологів, філологів), краєзнавців, педагогів, студентів, а також усіх, хто цікавиться минулим України.

Юрій Телячій

Директор департаменту контролю в сфері вищого, професійного предвисшого
образования и образования взрослых Государственной службы качества образования Украины
доктор исторических наук, профессор (Украина)

**Кіндрачук Н. М. Пространство украинского национального «Я»: 60-е – 70-е гг. ХХ в.:
монография. – Ивано-Франковск: НАИР, 2020. – 502 с.**

Аннотация. *Целью статьи является анализ монографии Надежды Мирославовны Киндрачук, которая посвящена анализу социально-культурных процессов в украинской этнической среде УССР в течение 60-х – 70-х гг. ХХ в. В работе исследована трансформация социально-культурного образа титульной нации УССР, выявлены демографические изменения в украинском этносе на общеукраинском и региональном уровнях, выяснено значение движения шестидесятников в расширении этнокультурных границ украинцев, освещена борьба украинской интеллигенции за сохранение украинского языкового пространства и национально-духовной составляющей, проанализировано национальное самоопределение украинской творческой интеллигенции в культурной деятельности, продемонстрирована объединяющая сила украинской национальной идентичности, показана эволюция государственных, национальных взглядов украинцев относительно поддержки идеи независимости Украины, раскрыта роль украинской диаспоры в борьбе за обособленность украинской нации, независимость и соборность Украинского государства.*

Ключевые слова: *украинская этническая среда, социально-культурные процессы, национальное обособление, национальная идентичность, национальная культура, украинская диаспора.*

Yurii V. Teliachyi

Director of the Control Department in the Field of Higher, Professional Higher Education and Adult Education of the State Service for the Quality of Education of Ukraine
Dr (History), Professor (Ukraine)

Kindrachuk N. M. The environment of Ukrainian national self: 60' – 70' of the XX century : monograph. – Ivano-Frankivsk : NAIR, 2020. – 502 p.

Abstract. *The aim of the article is to analyze the monograph of Nadiya Myroslavivna Kindrachuk, which is devoted to the analysis of socio-cultural processes in the Ukrainian ethnic environment of the Ukrainian SSR during the 1960's and 1970's. The transformation of the socio-cultural face of the titular nation is investigated in the work; demographic changes in the Ukrainian ethnic group at the national and regional levels have been identified; the importance of the Sixtiers' movement in expanding the ethnocultural boundaries of Ukrainians; the struggle of the Ukrainian intelligentsia for the preservation of the Ukrainian linguistic space and the national-spiritual component is highlighted; the national self-determination of the Ukrainian artists in the cultural and artistic creativity is analyzed, the evolution of the statesmen, national views of the Ukrainians in support of the idea of Ukrainian independence is shown; the role of the Ukrainian diaspora in the fight for the separation of the Ukrainian nation, the independence and unity of the Ukrainian state are revealed.*

Key words: *Ukrainian ethnic environment, socio-cultural processes, national separation, national identity, national culture, Ukrainian diaspora.*

Статтю надіслано до редколегії 20.07.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 28.08.2020 р.